

*Stöld som
inkörsport till en
kriminell karriär*

JUNI 2018

En rapport skriven av HUI på uppdrag av Svensk Handel

Juni 2018

Stöld som inkörsport till en kriminell karriär

Handeln är hårt drabbad av brott. Rån, inbrott, bedrägerier och stölder orsakar miljardförluster varje år och påverkar även arbetsmiljön för de anställda och handlarna på ett negativt sätt. Under många år har handeln arbetat aktivt för att minska rånen och inbrotten, vilka är exempel på brottslighet som butikerna själva till viss del kan bekämpa med larm, lås och rutiner. Arbetet har gett resultat. Kontantrånen är nere på mycket låga nivåer och inbrotten visar också på en stadig nedgång.

Stölder i butik är dock en stor utmaning. Kunderna förväntar sig öppna butiksmiljöer med lättillgängliga varor. Det som innebär tillgänglighet för kunden innebär även en möjlighet för den oärlige. Det stjäls årligen för ca nio miljarder kronor ur svenska butiker, på tre år har de externa stöldbrotten ökat med drygt 30 procent. Drygt en fjärdedel av våra medlemmar har haft en eller flera stölder den senaste veckan. Ytterst få av dessa brott polisanmäls. Orsaken är att brottsoffren tappat tron på att en polisanmälan för stöld ska leda till något påtagligt resultat. *"Det är ingen idé",* säger en av medlemmarna. *"Om det inte läggs ner med vändande post äts det upp av alla rabatter. Det är ett skämt!"*

En handlare som upprepade gånger bett myndigheten om hjälp genom att skicka in en brottanmälan och som varje gång fått till svar att brotten inte är så allvarliga, att gärningspersonerna ändå är så brottsaktiva att detta brott inte gör någon skillnad, att polisen inte har tid att störas med "småbrott", blir kanske frustrerad och arg, men framför allt uppgiven och förödmjukad. Ett brottsoffer är i underläge och har mycket svårt att stå upp mot myndighetens slentrianmässiga avskrivningar av de begångna brotten.

Principen att ett grövre brott äter upp mindre allvarliga brott får till följd att brottsaktiva individer i princip blir straffimmuna, speciellt med Sveriges mycket långa processtider mellan första brottet och rättegång. Detta får särskilt genomslag vid mängdbrott, så som stöld. Till detta ska läggas ungdomsrabatter och mängdrabatter där straffen reduceras för varje nästföljande brott som begås. Åklagarna har dessutom fattat beslut om att stölder understigande 60 kronor ej ska utredas. Det innebär att de i praktiken har avkriminaliserat den typen av brottslighet. Det blir påtagligt att det system som Sverige använder sig av är extremt förlåtande för individer som begår brott regelbundet samtidigt som konsekvenserna blir mycket hårda för en ostraffad individ som begår sitt första brott mitt i livet.

Stöldbrotten har länge setts som mindre allvarliga brott som inte leder vidare till grövre kriminalitet. En politiker jag samtalade med uttryckte sig så här: *"Jag snattade någon gång när jag gick i skolan. Det gjorde väl alla? Inte blev det några mördare av oss!?"*. Det är förstås en helt korrekt analys, alla som stjal i butik blir inte mördare. De flesta växer upp till laglydiga, samhällsbärande medborgare. Inte sällan hjälpta på traven av en handlare som upptäcker stölden och tar ett samtal med barnet och föräldrarna. Ofta räcker det långt.

Ibland som finns dock inte föräldrarna där för att ta tag i situationen. Ett varningstecken är när samma person begår upprepade brott. Polisen vet ofta vilka dessa ungdomar är, men polisen har sällan verktygen att hantera lagöverträdare i åldrarna 8-15 år. Där behövs andra krafter som socialtjänst och skola. Hittills har det fungerat dåligt. När barn blir gamla nog att dömas för brott har de mer oskyldiga tillgrepsbrotten redan bytts ut mot våldsbrott och systematisk kriminalitet.

I handeln kan vi se hur småbrott som skadegörelse, småstölder och allmänt småstök lätt växer sig större om ingen sätter stopp. Ungdomar som testar gränser genom att stjäla eller klottra märker att det inte finns några gränser. Det finns ingen polis på plats, ingen orkar prioritera dessa överträdelser och stödfunktionerna som ska fånga upp ungdomar på glid fungerar inte. Stölderna blir mer systematiska, skadegörelsen grövre, personrån och hot läggs till repertoaren. En del av detta testande är för att se hur samhället reagerar. En annan, viktig del är att ungdomen testar sin egen roll i ett nytt kontext. Känslan av att begå brott och komma undan är berusande. Sakta växer självbilden av en individ som begår brott. Genom att skapa kontakt med andra kriminella ökas snabbt den egna brottskompetensen och möjligheterna att utveckla sin brottslighet växer. Just dessa delar är kanske det mest samhällsfarliga med stöldbrotten tidigt i en kriminell karriär. Att de lär gärningspersonen att begå brott, de påtagligt visar upp rättssamhällets tillkortakommanden samt cementerar bilden av den unge lagöverträdaren som en person som begår brott.

Det tycks klarlagt att alla som begår stölder i butik inte blir yrkeskriminella. Samtidigt kan vi konstatera att alla grövre kriminella vi har samtalat med har inlett sin kriminella karriär med stölder i butik. Syftet med denna undersökning är just att samtala med ett antal tidigare kriminella för att få deras bild av hur stöldbrotten påverkat deras liv och karriär. Om stöldbrotten verkligen är en inkörsport till en kriminell karriär finns det många skäl att kraftsamla för att bekämpa dessa brott. Utöver de nio miljarder skäl som kan hämtas från de rena monetära förluster handeln har kopplade till stöldbrott vet vi allt för väl vilka kostnader, såväl i pengar som i lidande, som en kriminell karriär orsakar i övrigt. Det är hög tid att ta dessa brott på allvar och göra det som krävs för att förhindra dagens barn att bli morgondagens kriminella.

Per Geijer

Säkerhetschef, Svensk Handel

Sammanfattning

HUI Research har på uppdrag av Svensk Handel studerat huruvida stöldbrott fungerar som en inkörsport till tyngre kriminalitet. Det har vi primärt gjort genom intervjuer med före detta kriminella. Dessutom har vi studerat brottshistorien för de individer som under senare år begått riktigt grova våldsbrott.

När en person begår sin första stöld bottnar det ofta i en vilja att tillskansa sig något på det enda sätt man ser som möjligt. Ofta sker det här tidigt, många gånger långt innan personen ifråga är straffmyndig. Med tiden eskalerar beteendet och man stjälar inte längre det man vill ha utan sådant man kan sälja för att få pengar till det man vill. Nästa steg är att ett avancemang bortom stöldbrott till något ännu mer lukrativt. En genomgång av data från Brå ger stöd för detta och visar att stöld är det vanligaste sättet att komma in i grövre kriminalitet, även om de flesta som stjälar givetvis inte blir grovt kriminella.

Även om det inte har varit rapportens huvudsyfte att ta fram åtgärdsförslag för hur kriminalitet ska minskas, kan konstateras att även de med kriminell bakgrund påpekar vikten av att sätta in åtgärder tidigt. Dessutom framhöll de hur viktiga föräldrarna var och att det var de som hade störst möjligheter att stoppa en kriminell karriär innan den tagit fart.

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Bakgrund	7
Metod.....	8
Intervjuer med före detta kriminella	8
Domslutsgenomgång.....	8
Brå-data.....	8
Kapitel 2 – Missbrukare och kriminella.....	8
Kapitel 3 – En brottskarriär	10
Bakgrund.....	10
Drivkrafter	10
Uppgång och fall	11
Varför man slutar.....	12
Kapitel 4 - Stöldbrott.....	13
Stöldbrott som intäktskälla	13
Mentalt.....	13
Vad händer sen?.....	14
Kapitel 5 - Stöldbrott som inkörsport till grövre kriminalitet.....	14
Intervjuerna	14
Bearbetning av data från Brå	14
Genomgång av domar	16
Sammanfattning.....	17
Kapitel 6 - Hur rationella är kriminella?.....	18
Det som talar för att man agerar rationellt.....	18
Det som talar mot att man agerar rationellt.....	19
Kapitel 7 – Erfarenheter av rättsväsendet.....	20
Kapitel 8 – Droger, våld och gäng.....	22
Kapitel 9 – Vad kan göras? Kriminellas egna tankar om hur man hindrar människor från att bli livsstilskriminella	24

Bakgrund

Stöld är ett vanligt brott bland unga. Brottsförebyggande rådet (Brå) genomförde 2015 en undersökning bland niondeklassare och kunde där konstatera att 38 procent av pojkarna och 37 procent av flickorna hade begått minst ett stöldbrott under de senaste 12 åren. Den vanligaste typen av stöldbrott är att ha stulit något från hemmet eller snattat något i en butik. Andra brott som är tämligen vanliga är våldsbrott (om än inte särskilt grova sådana) samt skadegörelse.

I undersökningen frågade Brå även eleverna vilka typer av brott de ansåg att det var okej att en kompis begick. Vad gäller att stjäla något i en butik var det få som ansåg att det var "helt okej" (3 procent av flickorna och 12 procent av pojkarna). Samtidigt är det inte självklart att det inte är okej. Bara 65 procent av flickorna svarade att det var "inte okej" och 47 procent av pojkarna sa samma sak.¹

Undersökningen från Brå visar alltså att stölder i butik är ett relativt vanligt brott bland ungdomar. Stölder är dessutom brott som i hög omfattning drabbar Svensk Handels medlemsföretag. Ur ett medlemsperspektiv handlar diskussionerna vanligen om hur handlarna rent praktiskt kan förhindra denna typ av stöldbrott men sällan om vilken roll dessa brott spelar i den större problembilden, det vill säga när det gäller den grova brottsligheten som samhällsproblem.

Svensk Handel har därför tagit hjälp av HUI Research för att studera huruvida stöldbrott är inkörsporren till grövre brottslighet. Detta har HUI gjort genom tre metodologiska angreppssätt:

- Djupintervjuer med före detta kriminella.
- Genomgång av domar där HUI har identifierat personer dömda för grova våldsbrott och följt dessa personer bakåt i tiden för att se vilka brott de tidigare dömts för.
- Beräkningar gjorda på Brå-data som avser hur tungt kriminella påbörjade sin kriminella bana.

¹ Skolundersökning om brott 2015, BRÅ, 2016

Metod

Intervjuer med före detta kriminella

Totalt genomfördes sju intervjuer med personer som tidigare varit kriminella i någon bemärkelse, även om graden av kriminalitet varierade från stöld om nöden krävde det till tämligen tung kriminalitet. Lika varierande var hur länge sedan intervjupersonerna bröt med sitt kriminella förflutna. I något fall handlade det om något år, i andra om tio år. För att hitta intervjupersoner samarbetade HUI med Kriminellas Revansch i Samhället (KRIS).

Domslutsgenomgång

Vi har identifierat alla som sedan 2013 dömts för mord / mordförsök / dråp eller försök till dråp, vid brottstillfället varit under 30 år, samt har en koppling till ett utsatt område (utsatt område är ett aningen svårt begrepp och vi har försökt tolka det brett – det vill säga för att inkluderas i vår statistik måste personen ha bott i ett av polisen definierat utsatt område, komma från ett utsatt område eller ha begått brottet i ett utsatt område). Dessa individer har vi sedan följt bakåt i tiden för att se vilka – om några – brott de tidigare dömts för. Även här finns utmaningar. Vi kan bara studera de brott personer dömts för, inte de brott personen begått. Inte heller kan vi med absolut säkerhet veta att de register vi studerat är heltäckande, då mindre allvarliga brott försvinner ur registren med tiden. Det innebär att i den mån den information vi studerat inte är heltäckande medför det att vi underskattar förekomsten av tidigare brott.

Brå-data

Brottförebyggande rådet (Brå) är den myndighet som har mest data kring brottslighet i Sverige. 2011 släpptes rapporten "Strategiska brott bland unga på 00-talet". I den har Brå studerat 15–17-åringar som under perioden 2001–2003 dömdes för första gången. Dessa ungdomar har sedan följts av Brå för att se hur många brott de därefter dömts för. Vi har använt Brås data för att göra alternativa beräkningar.

Kapitel 2 – Missbrukare och kriminella

”Det finns två typer av brottslingar. De som måste begå brott. Och de som gör det för att få det lilla extra.”

Den här rapporten kommer att handla om hur svårt det är att placera människor i prydliga fack. Kriminella är, precis som alla andra, komplexa. En sak som blev tydlig direkt är dock att en typ av kategorisering bör göras – och det är mellan ”kriminella” och ”missbrukare”. För kriminella är det ett val att stjäla, för missbrukare är det ett måste. Kriminella agerar – vilket kommer att diskuteras mer utförligt längre fram i rapporten – rationellt och skulle inte stjäla, eller för den delen begå brott, om det fanns andra möjligheter. I viss mån handlar det också om att en kriminell livsstil kan innebära hög status och möjlighet att utöva makt över andra. Värdet av att sätta sig i respekt skall inte underskattas. Missbrukare lider av ett missbruk och de stjal för att klara dagen och för att hålla liv i missbruket. Även de kriminella vi har intervjuat har nyttjat droger men det är inte – som för missbrukare – droger som är den främsta drivkraften till att begå brott.

I studien har vi fokuserat på kriminella, på hur de tänker, vad som driver dem och vad som får dem att sluta. En del av det vi har kommit fram till är säkert applicerbart även på missbrukare, men långt ifrån allt. Dock kan kort sägas att problembilden på sätt och viss är enklare när det kommer till missbrukare – problemet kommer sig av, och kan lösas genom, att stoppa missbruket.

Kapitel 3 – En brottskarriär

Bakgrund

De personer vi har intervjuat har varierande bakgrund. En del kom från problemtyngda hem. Minst två hade fäder som satt i fängelse under deras uppväxt. En av dessa fäder hade kommenterat sin fängelsevistelse med att sonen borde tänka sig för. Med det menade han inte att sonen borde undvika att bli kriminell, utan att han borde undvika att åka fast. Flera hade föräldrar med missbruksproblematik. En del växte upp i Sveriges mer problemtyngda bostadsområden. Samtidigt fanns exempel på intervjupersoner som kom från mer välordnade förhållanden. ”Klassisk svensk arbetarklass”, som en av de vi talade med uttryckte det.

Ovan stämmer tämligen väl överens med de bakgrundsfaktorer som Brå menar är utmärkande bland de ungdomar som begår stöldbrott. De faktorer som har visat på störst samband är svaga ekonomiska resurser och om föräldrarna är separerade. Stöld är också mer vanligt förekommande bland ungdomar i storstäder och bland de som är utrikesfödda. Vidare tenderar ungdomar vars föräldrar har en universitetsutbildning att vara mindre benägna att begå stöldbrott.²

Drivkrafter

*”Stölder i butik, kioskinbrott och liknande
– det är typ som att palla äpplen”*

Den ”normala” resan in i kriminalitet tycks börja tidigt och ta avstamp i att man vill ha saker man inte kan få och därför stjälar. Vi pratar om barn här, vilket innebär att sakerna som åsyftas är godis och leksaker. Till detta kan läggas att några av de vi talade med kom från hem där begrepp som ”rätt” och ”fel” inte definierades exakt så som begreppen vanligtvis definieras. Det kunde handla om att vara delaktig i ett brott utan att vara medveten om det, som att sitta i en bil där droger transporterades eller om att vara med vid stölder. Detta ledde i sin tur till att gränsen mellan pojkstreck och brott tycktes ovanligt otydlig.

Med åren blir sakerna man vill ha dyrare och mer avancerade, men känslan av att det är okej att ta dem förblir densamma. Och någonstans i de tidiga tonåren går det upp för personen att det faktiskt går att tjäna pengar på att begå brott. Då utvecklas brotten från att man stjälar det man vill ha till att man stjälar sådant man kan sälja och på så sätt får pengar till det man vill ha. Steget efter det är att man ”hittar sin nisch”, vilket innebär att butiksstölder fasas ut till förmån för mer avancerade brott som är mer lukrativa.

² Skolundersökning om brott 2015, BRÅ, 2016

Till detta ska läggas att det finns ett element av gruppsyck eller annat utövande av påtryckning. Det kan ta sig formen av att man "måste" göra något för att få vara en i gänget, men det kan också handla om en vilja att imponera på sina vänner. Det finns också exempel på hur en partner utövar påtryckning för att "tvinga" sin respektive att mot sin vilja begå brott. Brotten de tvingas till kan bestå av att vakta vid stölder eller agera lockbete vid rån. Gruppsyck eller påtryckning förefaller ha varit mindre drivkrafter bland de som vi har pratat med, men de finns där.

En av dem vi intervjuade var missbrukare snarare än kriminell. Han visste inte riktigt varför han inte blivit kriminell, men en förklaring var att han "började" sent, med vilket han menade att han blev missbrukare först i trettioårsåldern. Dock berättade han att när han var femton hade hans föräldrar flyttat och han hade följt med, det vill säga han hade tvingats att helt byta umgänge. När han flera år senare kollade upp sina kompisar från den tiden insåg han att många av dem i dag satt inne eller var döda.

Uppgång och fall

Som beskrevs i föregående avsnitt eskalerar kriminaliteten bortom stöldbrott och detta förefaller ofta ske tidigt, innan personen ifråga lämnat tonåren. En undersökning av Brå visar att en tidig kriminell debut tenderar att leda till en mer intensiv och långvarig brottskarriär. Här görs normalt en uppdelning mellan "early adopters", det vill säga ungdomar som börjar begå brott redan vid 13–14 års ålder, och "late starters", som börjar begå brott några år senare. Under ungdomsperioden kan dessa två grupper uppvisa stora likheter i sin brottskarriär, men early adopters tenderar i högre utsträckning agera kriminellt även efter ungdomsperiodens slut.³ Flera av de kriminella i vår intervjustudie började tidigare än så, redan på lågstadiet.

Kriminella hittar ofta en nisch inom vilken de kan verka. Någon börjar med inbrott, någon börjar sälja droger, någon börjar begå rån. Exakt vilken nisch en person hamnar inom förefaller slumpartat. Det är lätt att tänka sig att det är väldigt styrt av miljö och socialt sammanhang, men oaktat det verkar kriminella resonera exakt som alla andra och ställa sig frågan: hur maximerar jag intäkterna? Anledningen till att man nischar sig verkar vara att man med tiden skaffar sig erfarenhet, vilket låter en göra mer och mer avancerade saker men med mindre och mindre risk involverad.

Den kriminella karriären stöter förr eller senare på patrull. Alla vi talade med hade åkt fast för olika brott som unga, något vi återkommer till senare i rapporten. Det som åsyftas i det här sammanhanget är att åka fast som vuxen och få en mer kännbar påföljd. Bilden som förmedlades var att man absolut inte ville sitta i fängelse, men om man hamnade där var det inte hela världen. Det sistnämnda gällde särskilt vid kortare straff. Fängelse är ett straff, men också ett sätt att skaffa kontakter och, i någon mån, ta det lugnt. Med detta sagt – alla vi talade med hade gjort sitt yttersta för att undvika

³ Kriminell utveckling – tidiga riskfaktorer och förebyggande insatser, BRÅ, 2001

fängelse. Det är fullt möjligt att "det är inte hela världen"-mentaliteten är ett försvar när de ställdes inför fullbordat faktum. Den som ska sitta inne kan lika gärna försöka se det positiva i det. En annan hypotes är att det är ett misslyckande att åka fast, det är jobbigt, polisen är besvärliga och så vidare, men att straffet i sig inte skrämmer.

Varför man slutar

"Det gör ont att sluta, men man slutar när det gör mindre ont än att fortsätta."

Citatet ovan summerar tämligen väl hur intervjupersonerna såg på att kliva ut ur kriminaliteten. Det som togs upp av alla som intervjuades var att det var en större, extern händelse som gjorde att de slutade. Det kunde handla om att träffa en partner, att få barn, att någon dog eller att dömas till ett långt fängelsestraff.

En intressant aspekt av "att sluta" som dök upp är att det för dem vi talade med endast innebar att sluta begå brott, i övrigt var innebörden individuell. En del bröt med sina gamla liv, men många gjorde det inte utan behöll samma vänner och rörde sig i samma kretsar, med den skillnaden att de inte begick brott längre. En annan intressant aspekt var att ingen av dem vi talade med hade haft några problem med "att sluta" i bemärkelsen att andra haft synpunkter på det. Att lämna livet som kriminell verkade på många sätt vara som att byta arbetsplats.

En av de före detta kriminella vi talade med hade slutat begå brott för nästan tio år sedan och har sedan dess skaffat familj och försörjer sig och familjen genom ett eget företag. Däremot hade han inte brutit med sina tidigare vänner och dessa fortsatte att begå brott precis som tidigare. Detta såg han inte som något problem fram till för två år sedan, då han häktades till följd av ett brott som en bekant begått. Han satt häktad i två veckor med fulla restriktioner innan han släpptes och händelsen fick honom att inse att han kanske borde se över sin vänskapskrets.

Med detta sagt är det inte lätt att sluta. Tvärtom framhöll många av de vi talade med att samhället saknade "erbjudanden" för den som ville bryta med sin kriminella livsstil. De menade att samhället (polis, rättsväsende med mera) satsar oerhörda resurser på dem så länge de är kriminella, men så fort de inte längre begår brott finns inga resurser. På så sätt är det svårt att sluta, vilket påpekats också av andra. Exempelvis har Ekot granskat frågan och menar att vägen ut ur kriminalitet ofta är svår. Här talas det om att de som en gång kommit in på den grövre kriminella banan tenderar att vara fast med ett arv. Detta arv handlar om att kriminella ofta har en ofullständig skolgång och dessutom har många av dem skulder.⁴

⁴ Vägen ut ur kriminella gäng är ofta lång, SR, 2015

Kapitel 4 - Stöldbrott

Alla de personer vi pratade med började sina kriminella karriärer med att begå stöldbrott i butik. Detta skedde normalt tidigt, i många fall innan personerna fyllt sju år. Själva karriärerna har beskrivits tidigare i rapporten men kortfattat kan sägas att stöldbrott i butik var något de växte ifrån, ofta innan de hunnit bli myndiga. "Växa ifrån" används i dubbla bemärkelser – som intäktskälla och mentalt. Nedan kommer vi att gå igenom båda dessa perspektiv.

Stöldbrott som intäktskälla

Som tidigare beskrivits drevs alla de intervjuade av att tjäna pengar. I början av den kriminella karriären var butiksstölder det primära sättet att göra detta. Man stal i butiker, sålde det man stulit och detta var den huvudsakliga inkomstkällan. Förr eller senare hittade man dock något annat som var mer lukrativt och då övergav man butiksstölderna. Detta var helt enkelt en prioritering.

Stöldbrott gick snabbt från att vara den primära kriminella sysselsättningen (det var helt enkelt det brott man begick), till att vara något man kanske gjorde, men i så fall snarast av gammal vana. Det hade inte längre något att göra med att man behövde saken man stal eller de pengar man kunde få för den.

Mentalt

"Om man stjälar i en butik är man en tjuv, och ingen vill vara en tjuv."

Det kom fram flera perspektiv på stöldbrott och varför man som mer avancerad kriminell slutade begå dem:

- Man vet att det är fel. "Stjälar man är man en tjuv och ingen vill vara en tjuv". I korthet – man begår brott för att tjäna pengar men man begår inte fler brott än man måste.
- Det är pinsamt. Stöldbrott i butik är något småkillar ägnar sig åt, inte riktiga kriminella.
- Det finns en ovilja att åka fast. Det sitter djupt och det spelar egentligen inte någon roll vad det handlar om för brott eller vilken konsekvensen blir av att åka fast. Alltså drar man sig för att begå brott där man riskerar att åka fast, oavsett konsekvens om man åker fast.
- Att gripas för butiksstöld upplevs som förnedrande och flera hade historier om hur de blivit illa behandlade, både av butikspersonal och polis, i samband med att de åkt fast för butiksstöld.
- Man vill inte åka fast för de grova brott man begår och därför är uppmärksamheten från polisen något man vill undvika.
- Flera påtalade också att de helst undvek att begå stöldbrott i butik för att de helt enkelt "inte hade nerver för det". Att stjäla i butik upplevdes som obehagligt.

Vad händer sen?

Stöldbrott i butik fasades alltså ut, men handeln gick inte säker för det. Många tjänade fortfarande sina pengar där, men genom att begå brott i större skala. En av dem vi talade med nischade sig exempelvis på smash-and-grabs (när ett skyltfönster krossas för att ta sig in i t.ex. en butik), ett brott som drabbar handeln. Någon annan hade en kompis som satsat på inbrott på lager.

Sedan ska också sägas att även de som gick vidare och sålde droger påverkade handeln, om än indirekt. De som köper droger är många gånger missbrukare, vilka i sin tur begår stöldbrott i butiker för att underhålla sitt missbruk.

Kapitel 5 - Stöldbrott som inkörsport till grövre kriminalitet

Huvudsyftet med den här rapporten är att studera huruvida stöldbrott kan anses vara inkörsporten till grövre kriminalitet och i det här kapitlet ämnar vi besvara den frågan. Det korta svaret är ja, stöldbrott är inkörsporten till grövre kriminalitet. Alla kriminella börjar med att stjäla i butik, men alla som stjal i butik blir inte kriminella.

Den slutsatsen hämtar kraft från tre håll:

- Intervjuerna
- Bearbetning av data från Brå
- Sammanställning av domar

Intervjuerna

De vi intervjuade var alla av åsikten att stöldbrott var inkörsporten till grövre kriminalitet. Inte i bemärkelsen att alla som stjal i butik blir kriminella, men i bemärkelsen att alla som blir kriminella börjar med att stjäla i butik.

Bearbetning av data från Brå

Brå utkom 2011 med en rapport om "strategiska brott", med vilket menas brott som kan användas som proxy för att identifiera ungdomar som riskerar att infalla i grövre kriminalitet. Detta gjordes genom att studera de 15–17-åringar som dömdes för första gången under perioden 2001–2003. Dessa individer följdes sedan upp för att se hur många ytterligare gånger de dömts fram till dess att rapporten skrevs. Slutsatsen var att rån och tillgrepp av motorfordon var de mest strategiska brotten, då högst andel av de som dömdes för detta som första brott sedan gick vidare och blev "högaktivt kriminella" (med vilket menas att de dömts nio gånger eller fler sedan det första brottet). I tabell A nedan visas sannolikheten för att bli högaktivt kriminell givet en lång rad brott. Som synes är sannolikheten för att den som döms för snatteri går vidare och blir grovt kriminell bara två procent, samtidigt som sannolikheten för samma sak är 18

procent för den som döms för rån. Samhället bör alltså lägga extra resurser på de individer som döms för rån, då sannolikheten för att de annars blir grovt kriminella är hög.

Tabell A

	Högaktivt kriminella (9 eller fler lagförseelser)	Antal individer	Antal högaktiva
Misshandel (inklusive grov)	8%	2 975	238
Olaga hot (inklusive grovt)	8%	377	30
Sexualbrott (våldtäkt med mera)	4%	117	5
Stöld (inklusive grov)	9%	2 873	259
Snatteri	2%	5 787	116
Tillgrepp av motorfordon	17%	900	153
Rån (inklusive grovt)	18%	319	57
Skadegörelse	4%	1 787	71
Bedrägeri	5%	831	42
Brott mot allmän verksamhet	10%	418	42
Trafikbrott	3%	4 190	126
Narkotikabrott	11%	808	89

Källa: Brå "Strategiska brott bland unga på 00-talet"

Brås resonemang är helt korrekt, givet samhällets begränsade resurser. Det vi vill lyfta fram är att om man vänder på frågeställningen och inte frågar sig "Vilka brott leder med högst sannolikhet till att den dömde blir grovt kriminell" utan i stället frågar sig "Vilket brott är det vanligaste brottet grovt kriminella döms för först" framträder en annan bild. Sannolikheten för att den som döms för rån som första brott ska bli grovt kriminell är visserligen hög, men det är få individer som döms för rån som första brott. Totalt handlar det om 57 personer. Det brott störst andel högaktivt kriminella dömts för först är stöld. Totalt handlar det om 259 personer. Även snatteri är tämligen vanligt. 116 av de högaktivt kriminella har dömts för snatteri som första brott.

Här bör också tilläggas att andelen yngre som lagförs och döms för stöldbrott har minskat på senare år. En orsak till detta är att stöldbrotten har koncentrerats till färre personer, och man kan således uttrycka det som att brottsfrekvensen har minskat då andelen som begår många brott har blivit färre.⁵ Samtidigt handlar det om hur många som lagförs för brott, så det är möjligt att det handlar om att färre åker fast/döms.

⁵ *Allt färre lagförs för brott, BRÅ, 2016*

Kontentan är alltså att sannolikheten för att den ungdom som döms för stöld blir grovt kriminell är låg, men att antalet grovt kriminella som dömts för stöld som första brott är stort. Kort sagt skulle fler hindras från att bli grovt kriminella om samhället riktade sina insatser mer mot de som dömts för stöld än de som dömts för rån.

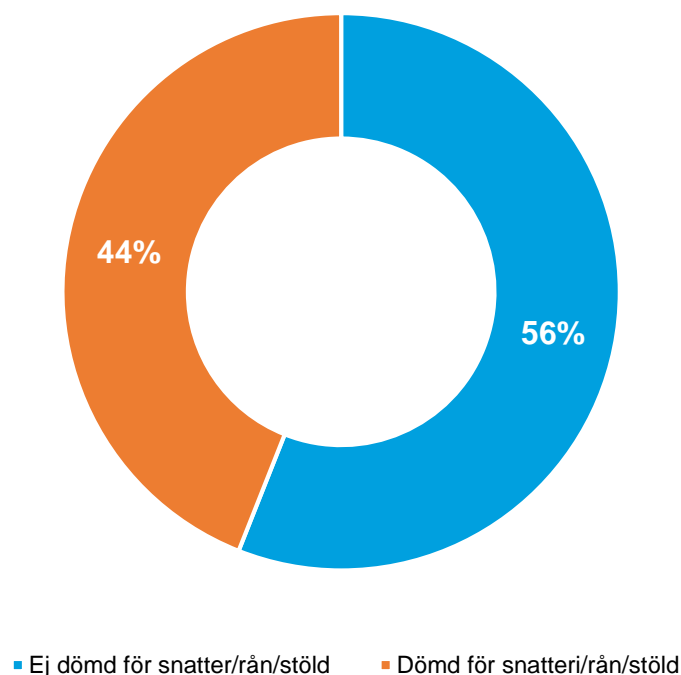
Värt att notera är också att snatteri är det vanligaste brottet att dömas för som första brott. Stöld är det fjärde vanligaste brottet.

Genomgång av domar

HUI har även studerat de grövsta brottslingarnas brottshistoria.

Det första som kan konstateras är att i stort sett alla som är inkluderade i statistiken hade dömts för något innan de dömdes för det brott som kvalificerade dem för att ingå i vårt urval.

Diagram 1

Källa: HUI

Som framgår av diagram 1 har 44 procent av de som ingår i urvalet tidigare dömts för snatteri, rån eller stöld, alternativt en kombination av flera av dessa brott. Värt att komma ihåg är att det mycket väl kan finnas ett mörkertal och att den verkliga andelen därför är större. Detta då många inleder sina stöldkarriärer innan de är straffmyndiga och därför inte döms, samt att många stödärenden, om stöld är enda brottet, aldrig leder till rättegång.

En fråga som direkt slår en är vad personerna fick för straff när de dömdes för dessa brott. Att besvara frågan är inte helt enkelt då det vanliga är att de här personerna inte dömdes för ett brott utan för flera, varför påföljden för det enskilda brottet inte går att utläsa. I huvudsak kan sägas att straffen var väldigt blygsamma. Som exempel kan nämnas en person som vid ett tillfälle dömdes för stöld och ytterligare sju brott (exempelvis häleri, rattfylla, narkotikabrott och brott mot knivlagen). Straffet blev 140 timmars samhällstjänst. I de fall då personen dömts för endast ett stöldrelaterat brott kan nämnas en som dömdes till 30 dagsböter á 50 kronor för snatteri. En annan dömdes för stöld och våldsamt motstånd. Påföljden blev 40 dagsböter.

Sammanfattning

Allt vi har fått fram visar att butiksstölder är en integrerad del av den grovt kriminelles tidiga karriär. Dessutom kan tilläggas att det ofta är genom butiksbrott den unge kriminella får pengar, vilket blir drivkraften för en grövre kriminalitet. Med det sagt – att stjäla i butik är bevisligen ett jämförelsevis vanligt brott bland ungdomar och den stora majoriteten av dessa blir inte kriminella.

Kapitel 6 - Hur rationella är kriminella?

Det korta svaret är – ganska. Det längre svaret är att det beror på hur man definierar ”rationell”.

”Viktigast av allt – vi knarkade inte.”

Citatet ovan kommer från en av de personer vi intervjuade som skulle förklara varför han och hans vänner hade varit så pass framgångsrika brottslingar. Han menade att de tagit det på stort allvar och gjort det för pengarna. Det här återkom i flera av intervjuerna – en stolthet över att ha varit duktig på något, alls inte olik den yrkesstolthet som återfinns inom alla delar av samhället.

Det som talar för att man agerar rationellt

Givetvis skiljde det sig åt från individ till individ, och än mer från brott till brott, men i stora drag kan de intervjuade sägas ha varit rationellt styrda under sin kriminella karriär. Merparten av de intervjuade såg kriminaliteten som ett sätt att tjäna pengar och de brott som begicks för att tjäna pengar begicks generellt på rationell grund. Lite förenklat kan personerna beskrivas ha agerat rationellt i två steg:

1. Eftersom syftet var att tjäna pengar valdes brott som maximerade vinsten samtidigt som risken för att åka fast minimerades.
2. De enskilda brotten planerades utifrån risken att åka fast.

För att sammanfatta – de vi intervjuade planerade de brott de begick, det vill säga, de agerade rationellt.

Ytterligare en aspekt som diskuterades och som tyder på rationellt agerande är narkotikabruk i samband med brott. Inte i bemärkelsen att man tog droger och på grund av det begick brott, utan att man stärkte sig själv inför brott genom att ta droger. Något lugnande eller något som gjorde en modig. Det indikerar att man är väl medveten om vad man ger sig in på.

En av de vi talade med berättade att första gången de skulle in i en lokal med rökkanoner, strobljus och överljudslarm hade de backat. Det hade dock inte fått dem att ge sig. Nästa gång satte de på en kille hörselkåpor och skyddsglasögon och knöt ett rep runt magen på honom.

Det som talar mot att man agerar rationellt

Ur en icke-kriminells perspektiv brast resonemanget kring hur rationellt man agerar vid två tillfällen:

- **Straffvärdet.** Huruvida man valde att begå ett brott eller ej verkade primärt luta sig mot en sannolikhetsberäkning av hur troligt det var att man skulle åka fast. Det straff man skulle få om man åkte fast verkade däremot inte anses vara en lika viktig faktor. Mycket förenklat – ett brott som ger tio års fängelse och där risken för att bli upptäckt är 5 procent skulle matematiskt bedömas innebära en riskfaktor á 0,5 ($5\% \cdot 10$). Ett brott som ger ett års fängelse och där sannolikheten för att åka fast är 15 procent skulle innebära en riskfaktor á 0,15. Den som använder matematik för att bedöma om ett brott ska begås eller ej skulle välja det senare alternativet, medan de kriminella vi intervjuade (även om vi inte presenterade ett scenario så tydligt som detta) föreföll anse att det första alternativet var bättre. Sedan ska erkännas att den variabel som saknas i beräkningen ovan är den monetära belöningen om man lyckas, och att inkludera den skulle göra beräkningen ännu mer komplicerad. Det kan mycket väl vara så att kriminella fokuserar på risken för att åka fast för att alla typer av beräkningar blir så pass komplexa och teoretiska att meningen med att göra dem förloras.
- **Att man faktiskt begår brottet.** Känslan som förmedlades var att man gjorde en riskanalys inför att ett brott skulle begås, men när man väl bestämt sig för att begå brottet förändrades riskanalysen och man bestämde sig för att man skulle klara det, det vill säga att risken för att åka fast var obefintlig. Detta skulle kunna förklaras som en brist i det rationella tänkandet, men kan också ses som något alla människor ägnar sig åt när de tar sig an projekt. Man vet att det finns en risk för att projektet ska misslyckas, men när man väl bestämmer sig för att ta sig an det intalar man sig att man kommer att lyckas, om inte annat för att det ökar chansen att göra just det. Detta å andra sidan skiljer sig inte särskilt mycket från hur människor i allmänhet angriper projekt. Den som tar första steget i ett maratonlopp kanske kvällen innan gör bedömningen att sannolikheten att gå i mål är 80 procent, men när benen väl börjat röra sig försvinner tveksamheterna.

Sammanfattningsvis kan sägas att de vi intervjuade i huvudsak agerade rationellt, särskilt om man anstränger sig för att sätta sig in i deras situation.

Kapitel 7 – Erfarenheter av rättsväsendet

Alla vi intervjuade blev tagna för olika brott som unga, merparten innan de fyllt femton. I den absoluta merparten av fallen blev påföljden en utskällning eller något av snarlik dignitet, det vill säga knappt någon påföljd alls. Den generella upplevelsen var att man fått både en andra och en tredje chans. Det är möjligt att detta är ett klokt förfarande för den stora massan, men för de personer vi intervjuade fungerade det inte. Det var inte det att de kände att det de gjort var okej bara för att det inte fick någon påföljd utan snarare att de kände att de kunde fortsätta för att det inte gav någon påföljd.

Brå har landat i snarlika slutsatser och har i en rapport presenterat perspektivet att socialtjänsten är av åsikten att polisförhör i sig kan ha en brottspreventiv effekt. Detta gäller specifikt för ungdomar då det kan öka sannolikheten för att barn erkänner brott. Dock förklaras också att polisförhör är sällsynta, vilket går i linje med de intervjuades uppfattning att påföljden ofta är en utskällning eller ingenting alls.⁶

I de få fall då påföljden blev mer kännbar hade det dock motsatt effekt, på två lite olika sätt. Det ena var att personen kände sig orättvist behandlad. Det utanförskap personen redan kände förstärktes och respekten för samhället och dess institutioner sjönk. Det andra var mer praktiskt och verkade mest visa sig i fall då personen skiljts från sin hemmiljö (det vill säga placerats i någon sorts boende). Känslan var att detta hade motsatt effekt jämfört med avsikten då det ruckade på den lilla stabilitet som fanns i personens liv.

Värt att nämna är också att undersökningar av Brå visar att brott som begås av ungdomar klaras upp oftare än brott som begås av äldre. Eventuella orsaker till detta är att ungdomsrelaterade brott tenderar att prioriteras av polisen samt att ungdomar ofta är mer benägna att erkänna.⁷ Sedan innebär inte detta att ungdomars brott klaras upp *ofta*, bara att de klaras upp *oftare* än vuxnas.

Flera av de vi talade med hade blivit gripna och dömda även i vuxen ålder. Även om det var något alla helst hade undvikit uppfattades det inte som särskilt allvarligt. För den yrkeskriminelle är ett kortare fängelsestraff inte nödvändigtvis ett avbräck i karriären utan ett sätt att knyta kontakter och vila upp sig. Den känslan är givetvis lättare att förmedla då ingen av dem vi talade med hade dömts till riktigt långa fängelsestraff utan som mest två-tre år. Detta samtidigt som de begått brott som egentligen hade motiverat längre straff, varför de kanske kände att de haft otur som åkt fast men samtidigt kände att det var tur att de inte åkt fast för något allvarligare brott.

Under ungdomstiden är det inte ovanligt att unga kriminella hamnar på så kallade "SIS-hem" vilket är särskilda ungdomshem som tar emot ungdomar med psykosociala problem, till exempel missbruk och kriminalitet. Det fanns en stark motvilja mot att hamna på ett sådant hem och det var – till skillnad från en fängelsevistelse – en helt

⁶ *Barn som begått brott*, BRÅ, 2008

⁷ *Personupplärning i relation till förändrad brottsstruktur*, BRÅ, 2018

igenom negativ upplevelse. Dessutom menade flera att deras kriminalitet eller drogmissbruk eskalerade i samband med vistelsen på ungdomshemmet där de kom i kontakt med kriminellt mer erfarna personer.

Undersökningar av Brå visar på att benägenheten att falla tillbaka i brottslighet efter att ha avtjänat ett fängelsestraff kan skilja sig åt. Värt att nämna här är att personer som avtjänat fängelsestraff på mellan två månader och ett år har större benägenhet att återgå till kriminella beteenden. Detta i förhållande till de som avtjänar straff på upp till en månad. Detta stärker de intervjuades resonemang att fängelsevistelser kan vara ett sätt att skapa kontakter.⁸

⁸ *Utveckling av återfall efter fängelse*, BRÅ, 2017

Kapitel 8 – Droger, våld och gäng

Syftet med projektet och de intervjuer vi genomförde var att undersöka huruvida stöldbrott är en inkörsport till tyngre kriminalitet. Som i alla samtal kom intervjuerna att handla om mer än bara det avgränsade ämne som var det egentliga syftet, och det som kom upp gång på gång var den förändring som skett under senare år i Sveriges förorter.

De vi talade med menade att även om det hade varit hårt tidigare var det ingenting mot hur det är nu. Det de syftade på var drogerna, våldet och gängen. Även om detta inte strikt passar in i projektets syfte tycker vi att det är så pass intressant att vi vill inkludera det.

En sak som är värd att poängtera är att alla personer vi talade med var *före detta* kriminella och det är lätt att tänka sig att denna grupp är som människor är mest, det vill säga har lätt att måla det förflutna i väl rosiga färger. Samtidigt går det inte att blunda för att den data som finns stödjer tesen att det har blivit värre. En företeelse som skiljer sig från hur det tidigare har sett ut är att man snabbare hamnar i tyngre kriminalitet i dag än förr. Att unga personer skjuter varandra menar de vi intervjuat inte förekom tidigare. Det tog också längre tid från det att man började begå småbrott till det att man begick de riktigt grova brotten. I dag kan personer efter en relativt kort brottskarriär skjuta någon i en konflikt.

Droger spelar en viktig roll här, så låt oss börja med hur droganvändandet ser ut i dag. Intervjupersonerna menade att droger finns i ett överflöd i dag. Den stora skillnaden jämfört med tidigare är att tillgången till narkotikaklassade läkemedel har skjutit i höjden. De vi intervjuade menade att det kom sig av att vården blivit allt mer benägen att skriva ut medicin för alla möjliga och omöjliga besvär, medicin som sedan säljs vidare. Det finns helt enkelt mer och tyngre droger i omlopp i dag än tidigare.

Drogerna för med sig flera problem, varav det största är att det skapar en grogrund för gängbildningar. "Gäng" i bemärkelsen 'vänner som begår brott' har alltid funnits och flera av de vi talade med hade arbetat på det sättet. Eftersom de begick brott av typen avancerade inbrott fanns inget behov av ett stort gäng. Snarare krävdes en kärna av pålitliga vänner med varierande men jämlika uppgifter. En sådan gruppering har ingen användning för en sjuttonåring utan vidare bakgrund eller kunskaper. Det har däremot ett gäng som säljer droger. Samtidigt finns det vapen på ett helt annat sätt i dag jämfört med hur det var för tio-tjugo år sedan.

"Vi hade också vapen när vi var 17, men då handlade det om en kniv man gömt och kunde hämta om man behövde den. Nu går 17-åringar runt med skarpladdade pistoler."

Som citatet ovan antyder är vapen inget nytt. Det som däremot är nytt är typen av vapen och omfattningen. Tidigare – när man gick för att hämta sin kniv – fick man tid att tänka, och om det inte hjälpte är det åtminstone svårare att döda med en kniv än med en pistol.

Det sista som är värt att nämna är att narkotikaförsäljning är en jämförelsevis liten marknad. Det finns bara ett visst antal personer som är intresserade av att köpa narkotika. Utbudet är många gånger större än efterfrågan. För den som har nischat sig mot avancerade inbrott är marknaden däremot enorm och det finns långt ifrån tillräckligt med personer som begär avancerade inbrott för att alla avancerade inbrott som i teorin skulle kunna begås ska begås. Konkurrensen är alltså stenhård för den som säljer narkotika och det är en viktig förklaring till att narkotikaförsäljningen medför så pass mycket våld.

Kapitel 9 – Vad kan göras? Kriminellas egna tankar om hur man hindrar människor från att bli livsstilskriminella

Det kanske mest intressanta med svaren vi fick när vi frågade om vad som kunde göras för att förhindra att människor blir grovt kriminella var att de svar vi fick skiljde sig åt så pass mycket. Praktiskt taget alla andra frågor vi diskuterade gav mer samstämmiga svar. Exempelvis hade alla vi talade med börjat med stöldbrott i butik och alla var överens om att alla de kände hade börjat på samma sätt. Vad gäller hur man ska kunna hindra någon från att bli kriminell var det samma sak, så länge man höll sig på en övergripande nivå. Gick man däremot på djupet gick svaren isär.

Låt oss börja med det övergripande:

Individer

Kriminella är individer och därför behövs det individuella lösningar. Det som fungerar för en person kan få motsatt effekt för en annan. Och så arbetar inte samhället. Samhället har en tendens att betrakta kriminella som en homogen grupp och försöka använda samma lösning oavsett individ. Det finns säkert flera skäl till detta, men ett starkt sådant är givetvis att det kräver avsevärt mindre resurser än att bedöma och utvärdera varje fall individuellt.

”För att eliminera snatteri måste man eliminera fattigdom. Och det går inte.”

Minska klyftor

Alla de intervjuade började begå brott för att de ville ha saker och för att de inte såg något annat sätt att få dem än att ta dem. Det är helt enkelt en klassfråga. Ett samhälle med mindre klyftor skulle också vara ett samhälle med färre brott. De intervjuade påpekade att utvecklingen går i motsatt riktning och att klassklyftorna snarare ökar.

Insatser för unga

De vi talade med hade alla börjat begå brott som unga, innan de fyllde femton. Och de trodde att en så pass tidig kriminell debut var normen. De menade vidare att de insatser som sätts in för unga (oavsett om de är under eller över femton) är otillräckliga (återigen – för de vi intervjuade var de otillräckliga, men det är fullt möjligt att de är tillräckliga för den stora massan).

Poliser och lärare

Intervjupersonerna menade dessutom att samhällets ”första försvarslinje” såg rakt igenom dem. Med det menas att den polis som griper en femtonåring för stöld ofta har en god uppfattning om huruvida den som gripits är en person som är i farozonen för att

bli kriminell eller om det är en person som begått ett enstaka misstag. Detsamma gäller lärare. De vet precis vilka elever som är på väg att bli livsstilskriminella. Tyvärr gör detta ingen större skillnad av två skäl, varav det första är att polis och lärare inte orkar. En polis blir inte polis för att gripa snattande barn och en lärare blir inte lärare för att förhindra att barn blir kriminella. För en lärare kanske det inte bara handlar om att "orka" engagera sig utan om att man vill undvika att komma i konflikt med barnets föräldrar om man exempelvis skulle göra en orosanmälan. Det andra skälet är antagligen än värre och det är att samhällets nästa försvarslinje inte har samma koll. Den polis som gripit en femtonåring för stöld kanske har full koll på om gripandet är toppen på ett isberg eller ej, men det har inte domaren som ska döma.

De vi har pratat med menar att lärare och kvarterspoliser som kommer i kontakt med barnen nästan alltid känner till vilka barn som far illa hemma och är på väg in i kriminalitet. Kritik framförs mot – som man upplever det – lärarnas flathet i situationer som uppenbart borde leda till någon form av agerande från lärares och skolas sida.

Föräldrar

Föräldrarna framstod som oerhört viktiga, men det är väldigt svårt för samhället att påverka dem. Samtidigt har de en enorm makt. Om de gick att påverka skulle de kunna göra hela skillnaden.

En av de vi intervjuade berättade om när han och hans kompisar åkt fast som femtonåringar. Påföljden från samhället blev en smäll på fingrarna och alltså fortsatte de som om ingenting hänt. Utom en kille. Hans föräldrar hade "blivit tokiga" och verkligen gjort en insats. Som följd av det kunde han inte fortsätta som tidigare, vilket i sin tur ledde till att han inte blev kriminell.

Låt oss nu gå vidare till det som det inte rädde samsyn kring, men som ändå dök upp som förslag:

- Sänk åldern för när man blir straffmyndig. Blivande yrkeskriminella ligger före ålderskurvan. Straffen för femtonåringar är möjligtvis straff för "vanliga" femtonåringar, men för blivande yrkeskriminella är de verkningslösa. Insatser måste in tidigare och ett sätt skulle kunna vara att sänka åldern för straffmyndighet.
- Fotbojor för unga. Om ungdomar berövas sin fritid finns inte någon möjlighet för dem att begå brott.
- Sluta skicka ungdomar till ungdomshem som straff. Familjen är oerhört viktig. Att skilja en tonåring från sin familj ger inte sällan motsatt effekt jämfört med den tänkta.
- Visa en annan väg. Ungdomar måste få förebilder som de kan se upp till. Det fungerar inte att skicka in vem som helst, utan det måste vara någon som ungdomarna accepterar och som de kan se sig själva i.

- Hitta vägar för att använda barn och ungdomars kreativitet och idériokedom till att skapa något positivt istället för att begå brott.

För att summera menade de före detta kriminella vi intervjuade att det finns en hel del samhället kan göra för att förhindra att människor blir kriminella. Många av de sakerna är dock svåra att genomföra, vilket intervjupersonerna själva höll med om. Med det sagt, ett samhälle med mindre klyftor skulle leda till färre brott. Insatser måste individualiseras och sättas in tidigt, tidigare än idag. Dessutom måste alla inblandade parter ta ett större ansvar. Detta gäller såväl polis och lärare som föräldrar.

